

XVIII
a m ž i a u s
studijos

8

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Vyrai ir moterys

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII
a m ž i a u s
studijos

8

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Vyrų ir moterų

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2022

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline, Londono universiteto koledžas |

College of Europe, Natolin, University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethe's universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Praho Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Habil. dr. Andrej MACUK

Lenkijos mokslų akademijos Tadeuszo Manteuffelio Istorijos institutas |

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovicų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

PD habil. dr. Christiane SCHILLER

Berlyno Humboldtų universitetas | Humboldt-Universität zu Berlin

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“ finansavo

Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-22-16)

Sponsored by the Research Council of Lithuania

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Tilto g. 17, 01101 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos

(LIBIS) portale biblioteka.lt

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2022

© Straipsnių autoriai, 2022

© Lietuvos istorijos institutas, 2022

ISBN 978-609-8314-18-2

ISSN 2351-6968

TURINYS

- Pratarmė / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 8
Foreword / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 10
Moterų istorija tarp (Europos) Rytų ir Vakarų, arba vėl kryžkelėje /
Dalia Leinartė . . . 13
The History of Women between (European) East and West, or at a Crossroads
Again / *Dalia Leinartė* . . . 19

VYRAI IR MOTERYS VIEŠOJOJE ERDVĖJE

Gabrielė Jasiūnienė

- Herbas kilmingos XVII–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moters
gyvenime – svarbi identiteto dalis . . . 28
The Coat of Arms in the Life of a Noblewoman in The Seventeenth-Eighteenth Century
Grand Duchy of Lithuania: An Important Part of Identity. *Summary* . . . 45

Aistė Paliušytė

- Dailės mecenatystė Radvilų dvare Vetinų laikais: našlės, žmonos ir dukros . . . 46
Patronage of Art at the Radvila Court During the Wettin Period: Widows, Wives and
Daughters. *Summary* . . . 75

Dariusz Rolnik

- Codziennosc̄ żon senatorów „nowej kreacji” w czasach stanisławowskich na
kresach wschodnich Rzeczypospolitej – trzy mało znane białogłowy . . . 76
Naujai paskirtų senatorių iš rytinių Respublikos vaivadijų žmonių kasdienybė Stanislovo
Augusto laikais: trys mažai žinomos moterys. *Summary* . . . 95

Lina Balaišytė

- Vincento Ignaco Marevičiaus „Abiejų lyčių edukacijos sistema“: apie natūralaus
ugdymo adeptą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje . . . 97
Wincenty Ignacy Marewicz’s “A System of Education for Both Sexes”: About an Adept of
Natural Education in the Grand Duchy of Lithuania. *Summary* . . . 114

Ewa Kula

- Bracia Feliks i Marcin Ancypowie, czyli o trudach pracy nauczycielskiej w
czasach Komisji Edukacji Narodowej . . . 115
Broliai Feliksas ir Martymas Antipai, arba apie Tautinės edukacinės komisijos laikų
mokytojų darbo sunkumus. *Santrauka* . . . 129

PRIVATI ERDVĖ: SANTYKIAI ŠEIMOJE

Violeta Pansevič

XVII a. antrosios pusės – XVIII a. pomirtiniai turto inventoriai – Vilniaus miestiečių moterų kasdienybės istorijos šaltinis . . . 132

Posthumous Property Inventories of the Second Half of the Seventeenth and the Eighteenth Century: A Historical Source on the Daily Life of the Women of Vilnius. *Santrauka* . . . 161

Rita Regina Trimonienė

Sugyvenimas ir meilė. Jokūbo Nagurskio šeimos pavyzdys . . . 163

Concordance and Love. The Case of Jacob Nagórsky's Family. *Summary* . . . 177

Jolita Sarcevičienė

„Nieko negaliu nuveikti be tavo, širdelė, valios...“

Teresės Rachelės Sapiegienės laišakai vyrui Antanui Kazimierui Sapiegai . . . 178

There is nothing I can do without the will of my heart... Teresa's Rachel's Sapiežyna's Letters to her Husband Antoni Kazimierz Sapieha. *Summary* . . . 205

VAIZDAI IR ĮVAIZDŽIAI

Rūta Janonienė

Du vyrai smuklėje . . . 208

Two Men in a Tavern. *Summary* . . . 219

Lijana Birškytė-Klimienė

Šv. Onos – idealios žmonos, motinos ir senelės įvaizdis XVIII a. – XIX a.

pirmosios pusės Lietuvos katalikiškoje dailėje . . . 220

and Grandmother – in Lithuanian Catholic Art of the Eighteenth and the First Half of the Nineteenth Century. *Summary* . . . 265

Regina Jakubėnas

„Rozprawa Litwy z Polską“. O Jaśnie Oświeconą Księżniczkę Karolinę Katarzynę Radziwiłłównę . . . 268

„Lietuvos ir Lenkijos mūšis“ dėl jos šviesybės kunigaikštytės Karolinos Kotrynos Radvilaitės. *Santrauka* . . . 287

VYRAI IR MOTERYS RELIGINĖSE BENDRUOMENĖSE

Vaida Kamuntavičienė

Klauzūros ir neturto problema Kauno bernardinių vienuolyne . . . 290

The Issue of Enclosure and Poverty in the Convent of Bernardines in Kaunas. *Summary* . . . 307

Andrea Mariani

W stanie wdowim synogarliczym nieobrażonym krokiem postępowała. Jezuici w kręgu wdów w Rzeczypospolitej Obojga Narodów XVII i XVIII wieku . . . 308
Būdama vargšė našlė, ji žengė nuolankiai. Jėzuitai ir našlės Abiejų Tautų Respublikoje XVII–XVIII amžiuje. *Santrauka* . . . 336

Karolis Tumelis

Viešas reikalas? Bylos dėl impotencijos XVII–XVIII a. Vilniaus ir Žemaitijos katalikų konsistorijose . . . 337
A Matter of Public Concern? Impotence-Related Cases in the Catholic Consistories of Vilnius and Samogitia in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. *Summary* . . . 356

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Merkinės seniūno Antano Kazimiero Sapiegos 1722–1729 metų dienoraštis, iš lenkų kalbos vertė, įvadą ir komentarus parengė Jolita Sarcevičienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021. – 484 [1] p.; 27 cm + 1 elektron. opt. diskas (CD-ROM). ISBN 978-609-8183-90-0
Darius Vilimas . . . 360

Łukasz Wróbel. *Józef Jerzy Hylzen. Studium kariery magnackiej w XVIII wieku.* Toruń: Wydawnictwo naukowe uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2022. – 402 p. ISBN 978-83-231-4607-0
Ramunė Šmigelskytė-Stukienė . . . 362

Asmenvardžių rodyklė . . . 366

Vietovardžių rodyklė . . . 380

CODZIENNOŚĆ ŻON SENATORÓW „NOWEJ KREACJI” W CZASACH STANISŁAWOWSKICH NA KRESACH WSCHODNICH RZECZYPOSPOLITEJ – TRZY MAŁO ZNANE BIAŁOGŁOWY¹

DARIUSZ ROLNIK

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Adnotacja. Artykuł przedstawia analizę życia codziennego trzech żon senatorów „nowej kreacji” w czasach stanisławowskich: Petroneli Jeleńskiej z Kościałkowskich kasztelanowej nowogródzkiej, Marianny Chmarowej z Woynów-Orańskich wojewodziny mińskiej i Izabeli Świeykowskiej z Dunin-Karwickich wojewodziny podolskiej. Na podstawie nowych źródeł archiwalnych pokazano, że życie żon nowych senatorów, pierwszych w rodzie, było tak samo trudne, jak ich mężów, a w pewnych okolicznościach nawet smutniejsze, jakby pozbawione bezpośredniej radości z udanych politycznych i ekonomicznych przedsięwzięć ich mężów. Zaangażowanie świadome w życie męża i uznanie jego celów za swoje – to chyba najważniejsze cechy żon senatorów, pierwszych w swych rodzinach, w czasach stanisławowskich.

Słowa kluczowe: białogłowy, codzienność, senatorzy, żony senatorów, zaangażowanie kobiet.

Trzy kobiety: Petronelę Jeleńską z Kościałkowskich kasztelanową nowogródzką, Mariannę Chmarzynę z Woynów-Orańskich wojewodzinę mińską i Izabelę Świeykowską z Dunin-Karwickich wojewodzinę podolską, formalnie łączą dwie cechy – ich mężowie jako pierwsi w swych rodach dostąpili godności senatorskiej i nadania otrzymali z namaszczenia Stanisława Augusta, ponadto wszystkie były związane ze wschodnimi kresami Rzeczypospolitej. Gdy się patrzy na te kobiety z boku, wydają się niepozorne. Przy analizie zachowanej korespondencji, prowadzonej głównie z mężami, ale także krewnymi i bliskimi okazuje się, że nie były tylko żonami swych mężów, lecz że sukcesy na niwie politycznej ich rodzin i małżonków, a także powodzenie w przedsięwzięciach ekonomicznych zależały właśnie od aktywności tych kobiet i ich zaangażowania w życiu codziennym. Wszystkie te białogłowy łączy energia, wytrwałość i znaczna samodzielność oraz pilnowanie

¹ Materiał zebrany w trakcie prac nad projektem: NCN 2014/15/B/HS3/02277, pt. Adam Chmara (1720–1805) – ostatni wojewoda miński w świecie polityki czasów stanisławowskich i jego archiwum. Por. Dariusz Rolnik, *Adam Chmara (1720–1805) – ostatni wojewoda miński w świecie w świecie polityki czasów stanisławowskich*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2022.

interesów rodzinnych w momentach, kiedy ich mężowie zajmowali się sprawami publicznymi, albo z przyczyn zdrowotnych nie byli w stanie tego sami czynić.

Można się zastanawiać, czy stanowiły model żony senatora, który pierwszy w rodzie dostąpił tej godności, tak się bowiem składa, że wymienione białogłowy były żonami właśnie takich postaci: Rafała Jeleńskiego kasztelana nowogrodzkiego, Adama Chmary wojewody mińskiego i Leonarda Marcina Świeykowskiego wojewody podolskiego. Dobór bohaterek nie jest zupełnie przypadkowy, wynika z faktu, że zajmowałem się biografiami ich mężów, dopiero później dostrzegłem pewną specyfikę charakterów ich żon, które okazały się zbliżone do siebie. Oczywiście trzy opisane przypadki nie dają podstaw do tworzenia modelu żon senatorów „nowej kreacji” w czasach stanisławowskich, ale wspólny mianownik w ich usposobieniu skłania do refleksji nad tym problemem. W tekście pokazano zachowania i postawy kobiet w sferach ekonomicznej i publicznej, pominięto wątek ich życia prywatnego, który jest dużo trudniejszy do rozpoznania. Uznano na podstawie dostępnych źródeł, że w ich pożyciu małżeńskim nie było większych konfliktów, a je same możemy uznać za co najmniej zgodne, gdyż nie mamy informacji o poważniejszych problemach w związkach. Zarówno Chmarowie, Świeykowscy, jak i Jeleńscy uchodzili za dobre i zgodne pary małżeńskie².

O roli i znaczeniu kobiet w życiu publicznym i codziennym dawnej Rzeczypospolitej napisano już wiele³, ale o bohaterkach tego wystąpienia wspomniano

- 2 Por. Dariusz Rolnik, O miejscu życia publicznego w przestrzeni prywatnej obywateli czasów stanisławowskich (na przykładzie listów Izabeli Świeykowskiej do męża Leonarda), in: *Publiczne, prywatne, intymne w kulturze XVIII wieku*, red. Teresa Kostkiewiczowa, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2014, p. 175–193; Dariusz Rolnik, „W życiu Jedyny najukochańszy mężulku”. O żonach parlamentarzystów czasów stanisławowskich i ich rolach – Maria z Orańskich Chmarowa ostatnia wojewodzina mińska, in: *Najjaśniejsza Rzeczypospolita. Studia ofiarowane Profesorowi Andrzejowi Stroynowskiemu*, red. Małgorzata Durbas, Częstochowa: Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie, 2019, p. 365–377; Idem, *Województwo mińskie i Jeleńscy w życiu publicznym Rzeczypospolitej w latach 1764–1795 w świetle ich korespondencji*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2018, p. 29, 39, 47, 50, 61, 62, 69, 177, 146.
- 3 Por. np. Władysław Konopczyński, *Kiedy nami rządziły kobiety*, Londyn: Veritas, 1960; Edward Rudzki, *Polskie królowe*, t. 1–2, Warszawa: Wydawnictwo Nowum, 1987; Jerzy Michalski, Gdyby nami rządziły kobiety (Poglądy Amalii Mniszchowej na reformę Rzeczypospolitej), in: Jerzy Michalski, *Studia historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. 2, Warszawa: Wydawnictwo Stentot, 2007, p. 97–108; Bożena Popiołek, *Kobiety świat w czasach Augusta II. Studia nad mentalnością kobiet z kręgów szlacheckich*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2003, Eadem, *Dobrodziejki i klienci. Specyfika patronatu kobiecego i relacji klientalnych w czasach saskich*, Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2020; czy zbiory studiów: *Kobiety i władza w czasach dawnych*, red. Bożena Czwojdrak, Agata Kluczek, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2015; *Kobieta i mężczyzna, jedna przestrzeń – dwa światy*, red. Bożena Popiołek, Agata Chłosta-Sikorska, Marcin Gadocha, Kraków–Warszawa: Instytut Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej, 2015.

rzadko⁴. W odniesieniu do czasów stanisławowskich interesowano się przede wszystkim kobietami mocno i widocznie zaangażowanymi w życie polityczne, żeby wymienić chociażby „Panią Krakowską” Izabelę Potocką, Elżbietę Grabowską czy Teofilę Sapieżynę. Ukazywano ich wpływ w różnych okresach dziejów za czasów panowania ostatniego króla⁵. Znaczenie kobiet w życiu publicznym i ekonomicznym było jednak dużo większe niż na to wskazują takie jednostkowe przykłady nieprzeciętnych postaci kobiecych, natomiast trzeba zauważyć, że nie jest ono dostrzegane, bowiem nie było przez współczesnych eksponowane. Uwidacznia się ono dopiero, gdy przyjrzymy się bliżej korespondencji, ta zazwyczaj pokazuje momenty, a czasami długie nieobecności mężów. Po ich powrotach z naturalnych przyczyn listy się urywają, dlatego też otwarte pozostaje pytanie, czy wówczas liczne role kobiet we wskazanych sferach w ogóle zanikały czy jednak trwały, chociaż źródła tego nie eksponują.

Pierwszym zadaniem, które przypadło naszym bohaterkom do wykonania, była szeroko rozumiana dbałość o rozwój majątków. Wymogły to na nich okoliczności. Zarówno A. Chmara, jak i L. M. Świeykowski często opuszczali swoje dobra, jeżdżąc w interesach politycznych i ekonomicznych. Natomiast nieco inaczej było z R. Jeleńskim, który był nieruchliwy i słabowity⁶, wobec czego P. Jeleńska była zmuszona przejąć rolę gospodarza ich majątności, choć ta funkcja jest w jej przypadku najmniej widoczna i potwierdzona źródłowo. Natomiast nie

4 Wspomniano o nich dopiero ostatnio, por. Dariusz Rolnik, *Województwo mińskie i Jeleńscy*; Idem, *O miejscu życia publicznego w przestrzeni prywatnej*, p. 175–193; Idem, „W życiu Jedyny najukochańszy mężulku”, p. 365–377. I skromniej o P. Jeleńskiej, Dariusz Rolnik, *Województwo mińskie i Jeleńscy*, p. 29, 39, 47, 50, 61, 62, 69, 177, 146. O jej korespondencji por. Dariusz Rolnik, *Archiwum Jeleńskich z NGAB w Mińsku (XVI–XX wiek) – jego dzieje i inwentarz*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2018, p. 147, 149, 150, 153, 163, 171, 172, 180, 183, 197, 271, 427, 428.

5 Por. np. Władysław Konopczyński, Branicka Izabela, in: *Polski Słownik Biograficzny*, (dalej – *PSB*), t. II, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1936, p. 396–397; Włodzimierz Dzwonkowski, Stanisław Wasylewski, Grabowska Elżbieta, in: *PSB*, t. VIII, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1959–1960, p. 475–476; Jerzy Skowronek, Sapieżyna Teofila, in: *PSB*, t. XXXV, Warszawa-Kraków: Instytut Historyczny, 1994, p. 171–173; Angelika Blinda, Działalność polityczna Anny z Sapiechów Jabłonowskiej w czasie konfederacji barskiej w świetle jej listów do Teofili z Jabłonowskich Sapieżyny z lat 1768–1772, in: *Wiek Stary i Nowy*, 2017, t. 17, p. 70–86. Aleksander Jelski idąc za Marcinem Matuszewiczem napisał: „Powszechnie panie wielkie pędziły życie awanturnicze, a nawet zawzięcie uprawiały pieniądzo i intrygi”, por. Aleksander Jelski, *Zarys obyczajów szlachty*, t. 2, Kraków Nakładem i czcionkami Drukarni Związkowej, 1898, p. 21. Przesada to znaczna, ale takie kobiety też były.

6 Właściwie chorował już od końca lat 60, a od czasu otrzymania kasztelanii nowogrodzkiej ten stan chorobowy jeszcze się pogorszył. Zob. Rafał Jeleński do G. Jeleńskiego, Głinciszki, 16 grudnia 1768 r., Национальна Библиотека України імені В. І. Вернадського, Київ, ф. 3, оп. 5, no. 10398. Pisał wówczas, że jest już podeszłego wieku i ma wiele defektów. Por. G. Jeleński do A. M. Sapiehy, Dunajczyce, 8 lipca 1775 r., Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskijų biblioteka (dalej – LMAVB), f. 139, rkps 1562, k. 12; Dariusz Rolnik, *Województwo mińskie*, p. 179.

ma najmniejszej wątpliwości, że w rolę gospodarza wczuć się musiała A. Chmarzyna. Zajmowała się ona wszystkim, doradzała, który majątek zostawić, który sprzedać⁷, załatwiała sprawy zastawów i arend⁸. Walczyła z pijakami w „gospodarstwie” i kłótniami w majątkach, z nieobyčajnością poddanych⁹, zdarzającymi się zabójstwami¹⁰, brakiem rąk do pracy, ucieczkami poddanych, tak chłopów, jak i służby¹¹, a niekiedy nawet z problemami oskarżeń o czary, które również pojawiały się w jej dobrach¹². Swoją czas poświęcała także na leczenie włościan, dbając o tę sferę funkcjonowania majątku. Tym, którzy zaniedbywali chorych, groziła, że winny śmierci chłop „będzie różgami ćwiczony”¹³. Rozwiązywała konflikty w gminach żydowskich w należących do Chmarów majątkach, załatwiała kontrakty z Żydami¹⁴. Wskazywała mężowi na problem z arendarzami, szynkarzami, dyspozytorami, ekonomami i zarządcami, których zresztą zatrudniała i zwalniała, merytorycznie swe decyzje uzasadniając w listach do męża, niekiedy wskazując na nieuczciwość współpracowników¹⁵. W jej gestii były kwestie pilnowania sprawy kredytów i różnych zobowiązań finansowych¹⁶. Kontrolowała przebieg spławów i cały rozległy handel z Królewcem¹⁷. Doglądała, jak przebiegają zasiewy zboża, przysyłała mężowi tabele wysiewów i informowała go o spodziewanych urodzajach¹⁸, wspominała o stałym zagrożeniu ze strony Rosjan. Musiała się nieraz

7 M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze, 10 kwietnia 1774 r., Biblioteka Miasta st. Warszawy (dalej – BStW), rkps akc. 1780, k. 26.

8 M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze, [urwane] wrzesień 1776 r., Raków, 13 listopada 1777 r., 5 i 24 czerwca 1779 r., *Ibid.*, k. 105, 154, 227, 234.

9 M. Chmarzyna do A. Chmary, Grzybów, 20 marca 1774 r., Choroszewicze, 2 kwietnia 1774 r., Raków, 5 stycznia, 13 czerwca 1775 r., i b.d.m., *Ibid.*, k. 17v, 20v, 48v–49, 72, 138.

10 M. Chmarzyna do A. Chmary, Mińsk, 16 października 1777 r., Raków, 16 lipca 1778 r., *Ibid.*, k. 144, 207.

11 M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze, 3 kwietnia 1774 r., Rewiatyce 25 sierpnia 1776 r.; Raków 20 października 1777 r., 2 lipca 1779 r., *Ibid.*, k. 22, 96, 147, 240.

12 M. Chmarzyna do A. Chmary, Mińsk, 16 października 1777 r., *Ibid.*, k. 144v.

13 M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków?, 17 lutego 1780 r., *Ibid.*, k. 293. Por. też M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków, 5 czerwca 1779 r., b.d.m. [27–28 maja 1778?], *Ibid.*, k. 205v, 228.

14 M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków, 29 stycznia 1778 r., 19 listopada 1779 r., Raków?, 20 listopada 1779 r., *Ibid.*, k. 163, 258, 264.

15 M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze, 2 kwietnia 1774 r., Raków, 13 czerwca 1775 r., 30 października 1777 r., b.d.m. [?] 24? [1777?], Zaslav, 18 maja 1778 r., b.m. 21 maja 1778 r., Raków, 2 czerwca 1778 r., b. d. m. [27–28 maja 1778?], Raków, 30 czerwca, 2, 6 i 16 lipca 1779 r., *Ibid.*, k. 20, 72, 73v, 128, 129, 150v, 189v, 191, 197, 203, 238, 240, 245, 252, 258v.

16 M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze, 5 grudnia 1773 r., 2 kwietnia 1774 r., *Ibid.*, k. 3v, 20–20v.

17 M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze, 10 kwietnia 1774 r., b. m. 23 listopada 1774 r., 9 września 1776 r., Raków, 2 czerwca 1778 r., *Ibid.*, k. 27, 42, 103, 197v.

18 Por. np. M. Chmarzyna do A. Chmary, Siemków, 4 września 1774 r.; b.m. [Siemków?], 6 września 1774 r.; Hołynka, 20 listopada 1775 r. i 23 sierpnia 1778 r.; b. m. 10[6] marca 1776 r.; Raków, 16 lipca 1778 r., 24 czerwca 1779 r. i 19 listopada 1779 r., *Ibid.*, k. 34, 38, 83, 84, 208, 209, 234, 253, 258. Większość spraw załatwiała sama, z własnej inicjatywy, niekiedy tylko A. Chmara przypominał jej o drobnych sprawach, por. A. Chmara do M. Chmarzyny, Grodno, 9 lipca 1778 r., Нацыянальным гістарычным архіў беларусі (dalej – НГАБ), ф. 1324, воп. 1, спр. 43, арк. 103адв.

mierzyć z furazami nakładanymi przez oficerów moskiewskich oraz nadużyciami wojsk moskiewskich¹⁹. Do tego dochodziły „tylko” drobiazgi związane z dniem codziennym funkcjonowania majątku i jego rozbudową. Przez długi czas jej uwagę zaprzętała budowa ich rodzinnego gniazda – Siemkowa i roboty prowadzone przy innych folwarkach²⁰ oraz w starostwie giżowskim należącym do A. Chmary²¹. Załatwiała również bardzo ważną dla A. Chmary sprawę dzierżawy Rakowa z Józefem Paulinem Sanguszką²². Pod nieobecność męża to ona była gospodarzem wszystkich posiadłości, pilnowała całokształtu ich funkcjonowania²³.

Podobnie w roli gospodarza spełniać się musiała I. Świeykowska. Każdy dłuższy wyjazd L. M. Świeykowskiego sprawiał, że to ona zajmowała się bieżącymi sprawami związanymi z zarządzaniem majątkiem. Wypuszczała szynki w arendy²⁴, nakazywała produkcję wódki i sprawdzała, czy ktoś przy tej okazji nie oszukuje, sprzedawała produkty rolne, zboża, krupy, wódkę, ważąc, gdzie je lepiej sprzedać, czy w Polsce, czy może za kordonem we Lwowie²⁵, czy czekać na przewidywane zaburzenia polityczne, co np. zapowiadało w 1783 roku wybudowanie przez Austriaków magazynów zbożowych przed „mającą już” wybuchnąć wojną z Turcją²⁶, co oczywiście spowodowałoby wzrost cen skupu zboża. W każdym z tych działań wokół majątku wykazywała się profesjonalizmem. Możemy przyjąć, że była w nich tak samo skuteczna jak mąż²⁷, co ma swoją wymowę, gdy się zważy, że ideą L. M. Świeykowskiego było zbudowanie własnego „państwa” ekonomicznie samowystarczalnego. Co ważne, ufał on żonie. Na jego polecenie Izabela dowiadywała się o stanie gruntów, które rodzina zamierzała nabyć, jakie są

19 M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze, 9 stycznia 1773 r., 17 stycznia 1773 r., Grzybów, 20 marca 1774 r., Raków, 29 grudnia 1774 r., 12 stycznia 1775 r., 4 i 8 czerwca 1775 r., Siemków, 19 lipca 1775 r., Dereczyn, 10 listopada br. [1775?], Mińsk, 8 stycznia? 1775 r., b. m. 22 maja [1776?], Raków, 16 lipca 1778 r., 19, 20 listopada 1779 r., 12 grudnia 1779 r., 10 i 17 lutego 1780 r., BStW, rkps akc. 1780, k. 7–7v, 13 17–17v, 46–46v, 50, 52–52v, 53v, 66, 68, 70–70v, 76, 82, 208, 258v, 264, 274, 286v, 292.

20 Por. np. M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze, 9 stycznia 1773 r., b. m., 11 grudnia 1773 r., Choroszewicze, 10 kwietnia 1774 r., b. m., 9 listopada [1774?], Raków, 29 grudnia 1774 r., 4 czerwca 1778 r., 16 lipca 1778 r., 30 czerwca 1779 r., 6 lipca 1779 r., *Ibid.*, k. 7v, 9, 26, 40, 47, 199, 207, 208, 238, 245.

21 M. Chmarzyna do A. Chmary, Hołynka, 30 sierpnia 1778 r., *Ibid.*, k. 211v.

22 M. Chmarzyna do A. Chmary, Słonim, 8 września 1776 r., Choroszewicze, [urwane] września 1776 r., stancja Michałeczka, 10 lutego 1777 r., *Ibid.*, k. 102, 107, 116.

23 Por. M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze, 6 lutego 1773 r., Raków, 5 czerwca 1779 r., *Ibid.*, k. 5, 227.

24 Por. np. I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 26 kwietnia 1783 r., Biblioteka Jagiellońska w Krakowie (dalej – BJ), rkps 5971, k. 134v.

25 I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 4 maja 1783 r., *Ibid.*, k. 137. Por. też I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 9, 18, 31 V, 14 VI, 2 sierpnia 1783 r., *Ibid.*, k. 139v, 140, 146v, 150v, 167.

26 I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 18 maja 1783 r., 5, 12, 15, 26, 28 lipca 1783 r., Mizocze, 25 maja 1783 r., *Ibid.*, k. 140, 144v–145, 155v 159, 163, 165v.

27 Por. I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 26 kwietnia 1783 r., *Ibid.*, k. 134v.

gleby, jaki przynoszą dochód, czy są obciążone długami, czy żyjący tam poddani są zamożni, jak wyglądają inwentarze tych włości²⁸. Doradzała I. Świeykowska mężowi przy podejmowaniu wręcz strategicznych dla rozwoju ich majątków decyzji, tak było np. w kwestii zaangażowania się w handel czarnomorski. Była temu pomysłowi przeciwna, twierdziła, że stamtąd nie zysk, a zarazę tylko można przywieźć²⁹, zalecała sprzedaż przygranicznego majątku Jataniec w obawie przed przewidywaną wojną, która może poczynić w nim szkody i obniżyć wartość³⁰. To jedna z nielicznych spraw, kiedy L. M. Świeykowski głosu żony nie posłuchał. Bynajmniej nie zmniejszyło to jej obowiązków. Ciągle, pod nieobecność męża, decydowała o zatrudnianiu w majątku zarządców, przy tym szukała gospodarzy, którzy będą wykazywali inicjatywę, a nie takich, co tylko czekają, aż im „zadysponują”³¹. Przyjmowała również do pracy w Kołodnie i Szpikowie rzemieślników: krawców, siodlarzy, furmanów, stangretów, kucharzy, w czym też wykazywała się pełnym profesjonalizmem³². Gdy miała zatrudnić do zarządu „fabryki majdanów” niejakiego Baranowskiego, przypuszczalnie zalecanego przez męża, sprzeciwiła się, twierdząc, że nie ma on niezbędnej praktyki, a przecież, jak pisała: „Praktyka jest mistrzem”³³. Sama też „fabryki” budowała. Wystawiała młyny, wiatraki, stodoły³⁴, cegielnię, tu przy okazji musiała walczyć z przesądem, że po ucieczce majstra budowy, należy jej zaniechać, bowiem może to szkodzić jego następcy, do męża pisała: „dla wyperswadowania ludziom tego zabobonu każę poświęcić y świętości zakopać”³⁵. Doglądała też budowy pałacu w Raśnikach³⁶. Kupowała konie do stadniny, na których się znała³⁷. Podobnie wyglądają zapisy listów Izabeli dotyczących prywatnych spraw majątkowych z roku 1786 i 1789³⁸, kiedy mąż ponownie zostawił ją samą na gospodarstwie.

Przy tych wszystkich obowiązkach, które pojawiały się przy obsłudze majątków, opisywane żony senatorów okazywały wiele starań o poddanych, tak o

28 I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 26 kwietnia 1783 r., *Ibid.*, rkps 5971, k. 134v. Por. też I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Mizocze, 25 maja 1783 r., Kołodno, 31 maja 1783 r., *Ibid.*, k. 144v, 146.

29 Por. I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 12 lipca 1783 r., *Ibid.*, k. 157v.

30 Por. I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Mizocze, 25 maja 1783 r.; Kołodno, 12, 15, 19 i 28 lipca 1783 r., *Ibid.*, k. 144v, 157v, 159v, 161v, 165v.

31 I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 16 sierpnia 1783 r., *Ibid.*, k. 175.

32 Por. np. I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 26 kwietnia, 9 maja, 5 i 19 lipca 1783 r., *Ibid.*, k. 135, 138v, 156v, 161.

33 I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 26 kwietnia 1783 r., *Ibid.*, k. 135.

34 Por. np. I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 5 i 19 lipca 1783 r., *Ibid.*, k. 155v, 161.

35 I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 31 maja 1783 r., *Ibid.*, k. 147. Por. też I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 8 czerwca 1783 r., *Ibid.*, k. 148v.

36 Por. np. I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 21 czerwca, 12 lipca 1783 r., *Ibid.*, k. 151v, 158.

37 I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 18 maja i 8 czerwca 1783 r., *Ibid.*, k. 141, 149.

38 Por. np. I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 26 stycznia, 18 maja 1786 r., 15 i 18 września 1789 r., Mizocze, 30 kwietnia i 12 maja 1786 r., *Ibid.*, k. 174–176v, 180v–184v, 186.

ich potrzeby egzystencjalne, jak i o ich życie duchowe. Oczywiście łatwo tu o nadinterpretację źródeł, bowiem dbałość o włościan leżała w interesie właścicieli, niemniej zauważmy, że zarówno M. Chmarzyna, jak i I. Świeykowska starały się dbać o zdrowie poddanych. Jak już wspomniano, M. Chmarzyna zatrudniała cyrulików, zwalczała pijaństwo, natomiast I. Świeykowska nawet zbudowała dla nich szpital³⁹, a skutki nadużywania przez poddanych alkoholu starała się łagodzić „omastą”, bo uważała, że „strawne bardzo *pijatyce* pomaga”, trzeba więc dbać, by pijący mieli co jeść⁴⁰. Pilnowano także, by nie było w dobrach głodu, który czasami na przednówku groził niektórym gminom. Zdarzało się, iż robiono to kosztem własnego interesu⁴¹. Kwestie zdrowotne, obawy przed zarazą, decydowały też o lokalizacji cmentarzy, miejsca na nie wyznaczano poza zwartą zabudową⁴². Starano się także zapewnić włościanom opiekę duszpasterską, dobrą i taniej⁴³.

Nie możemy w podobny sposób zobrazować wysiłków P. Jeleńskiej na polu ekonomicznym. Źródła, niestety, tego nie pokazują. Nie wykluczają jednak jej udziału w pracach koło majątku, choć z pewnością jej rola musiała tu być ograniczona chociażby ze względu na mniejszy majątek – nieporównywalny z dobrami A. Chmary i L. M. Świeykowskiego – jakim dysponował R. Jeleński⁴⁴. Ponadto, mimo swych dolegliwości, mógł on poradzić sobie sam. Niemniej w odniesieniu do niektórych kwestii ekonomicznych wiemy, że to żona przedstawiała problem Gedeonowi Jeleńskiemu, a nie jego brat Rafał⁴⁵.

39 I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 4 maja 1783 r, *Ibid.*, k. 136v.

40 I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 1 lutego 1783 r., *Ibid.*, k. 132.

41 I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 16 sierpnia 1783 r., *Ibid.*, k. 172v.

42 I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 5 i 12 lipca 1783 r., *Ibid.*, k. 156, 157v.

43 I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 26 lipca 1783 r., *Ibid.*, k. 163–163v.

44 Edward Rabowicz jako jego dobra wymienia Kopatkiwicz, Rzeszowo, Kosiejisk, Chojno Łuczycze, zob. Edward Rabowicz, Jeleński Rafał, in: *PSB*, t. XI, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1964–1965, p. 145; Dariusz Rolnik, *Województwo mińskie*, p. 50. Majątek L. M. Świeykowskiego szacowano na 5 mln złp. Por. Dariusz Rolnik, *Leonarda Marcina Świeykowskiego (1721–1793) ostatniego wojewody podolskiego życie codzienne i publiczne oraz jego myśli o Rzeczypospolitej*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2016, p. 147. Także zamożniejszy niż R. Jeleński był A. Chmara, choć trudno w tym przypadku o dokładniejsze wyliczenia, niemniej Siemków, Gródek Sołomerecki, Zacenie, dobra rakowskie i starostwo giżowskie przynosiły A. Chmarze więcej pożytku, niż dobra R. Jeleńskiego. O wartości dóbr A. Chmary, por. np. HTAB, ф. 1324, воп. 1, спп. 73, апк. 76, Registr parafii Cerkwi Gródka, 21 maja 1766 r.; Przen[iesienie] Prawa darowanego od JW. hrabi [M.A.] Sapichy podkanclerz. WKL panu Chmarze podczasemu mińskiemu służące, 7 grudnia 1759 r., Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. SA, b. 127, l. 404; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, wyd. Filip Sulimierski, t. X, Warszawa: nakładem Władysława Walewskiego, 1898, p. 553; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, wyd. Filip Sulimierski, t. XIV, Warszawa: nakładem Władysława Walewskiego, 1895, p. 211–212; Henryk Mościcki, Chmara Adam, in: *PSB*, t. III, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1937, p. 315.

45 Dariusz Rolnik, *Województwo mińskie*, p. 39; P.[etronela] Jeleńska [żona Rafała Jeleńskiego] do [G.? Jeleńskiego], Oknisty, 11 października 1782 r., HTAB, ф. 1636, воп. 1, спп. 122, апк. 62v. Zresztą G. Jeleński wspierał zawsze interesy brata, por. Dariusz Rolnik, *Województwo mińskie*, p. 105, 107–108, 114.

Sprawy funkcjonowania majątków to jednak nie jedyne zajęcie żon senatorów podczas wojaży ich mężów bądź niedomagania skutkującego nieczynnością. W takich momentach równie ważne były przypisane im nie tyle funkcje reprezentacyjne, ile związane z nimi obowiązki utrzymywania kontaktów towarzyskich, jakże przecież istotne w małej polityce rozgrywającej się w powiatach czy województwach. A. Chmarzyna podtrzymywała kontakty towarzyskie z całą elitą województwa mińskiego, które było naturalnym środowiskiem funkcjonowania jej męża w życiu publicznym. Stale informowała męża o swoich wyjazdach do sąsiadów, do Mińska, Dereczyna, Zasławia czy Słonimia, pisała kogo tam spotkała i kto ma jakie plany, a także, gdzie i u kogo była na obiadach⁴⁶. Przede wszystkim z poruczenia A. Chmary skrętnie odnotowywała w listach, kto odwiedzał ich posiadłości Hołynkę, Raków czy Siemków⁴⁷. Takie działanie w istocie było bardzo ważne, ponieważ utrzymywało stałe grono zwolenników przyszłego wojewody mińskiego⁴⁸. A Chmara zdawał sobie z tego sprawę, dlatego posyłał żonie do pomocy w tych działaniach zaufanych ludzi i zapowiadał odwiedziny różnych przyjaciół⁴⁹. Nie ma wątpliwości, że M. Chmarzyna działała w tej przestrzeni na polecenie męża⁵⁰, co świadczy o zaufaniu jakim ją darzył, ale również o wysokiej ocenie zdolności i talentów małżonki do prowadzenia takiej działalności. W czasie spotkań rozmawiano o sprawach politycznych, a zdarzało się, że dzielono się funkcjami poselskimi⁵¹. W takim publicznym kontekście M. Chmarzyna informowała męża o spotkaniach z ważnymi osobami, m.in. Aleksandrem Michałem Sapieżą, którego zresztą sama odwiedzała i donosiła o tym mężowi⁵². Podobne odniesienia w jej listach dotyczyły również – że wspomnimy tylko najważniej-

46 Por. m.in. M. Chmarzyna do A. Chmary, Grzybów, 20 marca 1774 r., Choroszewicze, 5 grudnia 1773 r., 2 kwietnia 1774 r., Raków 4 i 8 czerwca 1775 r., Dereczyn, 10 listopada br. [1775?], Słonim, 28 lipca, 8 września 1776 r. i 4 lutego 1777 r., Rewiatycze, 16 lipca br., 25 sierpnia 1776 r., Raków, 13 listopada 1777 r., Hołynka, 30 sierpnia 1778 r., 1? października 1780, BStW, rkps akc. 1780, k. 3, 17, 21, 69, 70, 74, 82, 86, 96, 102, 114, 115v, 154v, 211, 299.

47 Por. M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze, 9 stycznia, 5 i 11 grudnia 1773 r. [drugi list], Grzybów, 20 marca 1774 r., Siemków, 5 sierpnia 1774 r., Raków, 29 grudnia 1774 r., 5 i 12 stycznia 1775 r., 26 maja 1778 r. i 5 lutego 1780 r., *Ibid.*, k. 3v, 7, 8v, 11, 17, 28, 47, 48v, 52, 196, 282; A. Chmara do M. Chmarzyny, Nowogródek, 23 listopada 1779 r., HГАБ, ф. 1324, воп. 1, спр. 32, арк. 82; A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa, 5 listopada 1788 r., HГАБ, ф. 1324, воп. 1, спр. 43, арк. 132аДВ.

48 Por. np. M. Chmarzyna do M. Chmary, [Re]Wiatycze, 2 stycznia 1773 r., BStW, rkps akc. 1780, k. 1.

49 Por. A. Chmara do M. Chmarzyny, Mińsk, 15 [?] 1781 r., HГАБ, ф. 1324, воп. 1, спр. 32, арк. 94; A. Chmara do M. Chmarzyny, Grodno 29 sierpnia 1778 r., HГАБ, ф. 1324, воп. 1, спр. 62, арк. 73аДВ.

50 Por. A. Chmara do Dobrodzieja [Michała Ksawerego Sapieży krajczego litewskiego?], Raków, 7 lipca 1762 r., LMAVB, f. 139, b. 4871, l. 6. Z listu wynika, że M. Chmarzyna była już wtedy bardzo dobrze znana Sapieżom i sama utrzymywała z nimi korespondencję, zob. M. Chmarzyna do Dobrodzieja [M. K. Sapieży krajczego litewskiego?], b. d. m., LMAVB, f. 139, b. 4871, l. 30.

51 Por. M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków, 21 kwietnia 1776 r., BStW, rkps akc. 1780, k. 64–64v.

52 M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze, 2 kwietnia 1774 r., Grzybów, 20 marca 1774 r., Raków, 8, 13 czerwca 1775 r., *Ibid.*, k. 17, 20v, 70v–71, 73.

szych – Radziwiłłów, Sanguszków, generała (Kazimierza) Rzewuskiego, krajczego Józefa Sapiehy⁵³, w tym gronie byli także wszyscy odwiedzający Słonim⁵⁴, siedzibę hetmana Michała Kazimierza Ogińskiego. W nim właśnie M. Chmarzyna bywała – niekiedy z polecenia męża, z dyskretnymi misjami⁵⁵ – częstym gościem u hetmanowej Aleksandry z Czartoryskich Ogińskiej, z czego potem składała relacje mężowi⁵⁶. A. Chmara informował żonę, z kim jest w jakich relacjach, kto jest jego wrogiem, a kto przyjacielem⁵⁷, zalecał konkretne sprawy do załatwienia⁵⁸, co pokazuje, że traktował jej poczynania bardzo poważnie, licząc na skuteczne działanie. Podobną rolę A. Chmarzyna odgrywała w czasie swych pobytów w Siedlcach⁵⁹, w których niekiedy było więcej ludzi niż w Warszawie⁶⁰. A. Chmarzyna była nad wyraz aktywna w zabiegach na rzecz interesów męża, m.in. w 1776 roku brała czynny udział w przygotowaniach do jego wyboru na posła⁶¹, przy tym zauważyć trzeba, że w kwestiach sejmikowych była dobrze zorientowana, podobnie jak w elekcjach urzędników ziemskich⁶².

Budowie potęgi rodu – tym razem Świejkowskich – mogła służyć aktywność Izabeli Świejkowskiej na płaszczyźnie towarzyskiej. W jej przypadku jednak o charakterze takich spotkań wiemy mniej, choć i jej życie towarzyskie podczas nieobecności męża było intensywne. Odwiedzała dom rodzinny w Mizocz, stąd – przez ojca Józefa Kajetana Karwickiego, szanowanego i znanego na kresach obywatela – mogła mieć dostęp do elit politycznych kresów południowo-wschodniej

53 Por. np. M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze, 3 kwietnia 1774 r., Dereczyn, 10 listopada br. [1775?], Słonim, 8 września 1776 r., *Ibid.*, k. 22–22v, 82, 100v.

54 M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze, 3 kwietnia 1774 r., [urwane] września 1776 r., Słonim, 28 lipca, 8 września 1776 r. i 4 lutego 1777 r., *Ibid.*, k. 22–22v, 86, 100, 107v, 114.

55 A. Chmara do M. Chmarzyny, Mińsk, 6 lutego 1777 r., НГАБ, ф. 1324, воп. 1, спр. 86, арк. 56.

56 Por. np. M. Chmarzyna do A. Chmary, Słonim, 28 lipca 1776 r., BStW, rkps akc. 1780, k. 86; A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa, 5 listopada 1788 r., НГАБ, ф. 1324, воп. 1, спр. 43, арк. 1324ДВ.

57 Por. M. Chmarzyna do A. Chmary, Słonim, 28 lipca 1776 r., Rewiatytcze, 15 sierpnia 1776 r. BStW, rkps akc. 1780, k. 86, 93; A. Chmara do M. Chmarzyny, Mińsk, 9 kwietnia 178[?], b.d.m., НГАБ, ф. 1324, воп. 1, спр. 32, арк. 96АДВ., 133–133АДВ.; A. Chmara do M. Chmarzyny, Mińsk, 6 lutego 1777 r., НГАБ, ф. 1324, воп. 1, спр. 86, арк. 55–55АДВ. Por. też: M. Chmarzyna do A. Chmary, bm. [Raków?], 12 lutego 1780 r., BStW, rkps akc. 1780, k. 288v.

58 Por. A. Chmara do M. Chmarzyny, Wilno, 24 stycznia 1778 r., НГАБ, ф. 1324, воп. 1, спр. 62, арк. 90.

59 A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa, 13 lipca 1781 r., НГАБ, ф. 1324, воп. 1, спр. 43, арк. 120; M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlec, 12, 22, 24 czerwca; 4, 9, 15, 20 lipca; 24 i 31 sierpnia; 20, 25, 27 września; 2, 12 października 1787 r., BStW, rkps akc. 1780, k. 302, 305, 307, 313, 317, 319, 320, 322, 324, 326, 328, 332, 334, 336, 340, 348, 351, 355.

60 A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa, 9 maja 1779 r., *Ibid.*, k. 215v.

61 M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków, 21 kwietnia 1776 r., Słonim, 28 lipca 1776 r., BStW, rkps akc. 1780, k. 64–64v, 88.

62 Por. np. M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze, 17 stycznia 1773 r., Raków, 12 stycznia 1775 r., *Ibid.*, k. 13, 52v, 53–53v; M. Chmarzyna do A. Chmary, b. d. m., НГАБ, ф. 1324, воп. 1, спр. 14, арк. 64.

Rzeczypospolitej. Wiadomo, że J. K. Karwicky bywał gościem w Białej Cerkwi u Franciszka Ksawerego Branickiego⁶³. Sama I. Świeykowska utrzymywała kontakty z Kossowskimi, Orłowskimi czy Rzyszczewskimi⁶⁴, czyli rodzinami sytuowanymi podobnie jak Świeykowscy, politycznie coraz więcej znaczącymi w czasach stanisławowskich. Z pewnością miała kontakty m.in. z Feliksem Czackim podczaszym koronnym, Dorotą Barbarą Czartoryską księżną stolnikową litewską, Adamem Kazimierzem Czartoryskim generałem ziem podolskich, Kazimierzem Nestorem Sapiehą, Ludwikiem Wilgą wojewodą czernihowskim⁶⁵. Izabela wszystkie te postacie wspominała w kontekście narad politycznych, na których ustalano, kogo uczynić urzędnikiem ziemskim, kogo marszałkiem trybunału i kto będzie posłem czy deputatem i z jakiej ziemi. Na marginesie zauważała: „tacy deputaci zawsze nie najlepsi, kiedy komuś są obowiązani albo ich sytuacja nie jest dostarczająca potrzebom tej funkcji”⁶⁶. Zabiegała też I. Świeykowska o promocje męża u Mniszchów. Bywała w ich Wiśniowcu i doprowadziła do tego, że Michał Jerzy Mniszech stał się orędownikiem L. M. Świeykowskiego na dworze Stanisława Augusta⁶⁷. Także w Wiśniowcu dowiedziała się o planach wyboru deputowanych i marszałka na kolejny Trybunał Koronny⁶⁸, po tym odbytym przez L. M. Świeykowskiego. Utrzymywała kontakty ze Stanisławem Szczęsnym Potockim, wówczas wojewodą ruskim. Jak pisała w 1783 roku to „dobry przyjaciel”⁶⁹. W latach następnych, w listach pisanych do męża w roku 1786 i 1791, wiadomości o utrzymywanych kontaktach towarzyskich są podobne, poszerza się jednak krąg towarzyski Świeykowskich, chociaż są to w większości osoby związane ze S. Sz. Potockim i Tulczyńcem⁷⁰.

Nieco inna była sytuacja P. Jeleńskiej. Ta w istocie zastępowała męża w czasach stanisławowskich aż do jego śmierci, może nie tyle w kwestiach politycznych, bowiem w nich wyręczała się Gedeonem Jeleńskim, bratem męża⁷¹. Niemniej i ona

63 Por. np. I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Mizocze, 25 maja 1783 r., BJ, rkps 5971, k. 144–145.

64 Por. np. I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 18 maja 1783 r., *Ibid.*, k. 141.

65 Por. np. I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 21 czerwca, 5 i 12 lipca, 9 i 16 sierpnia 1783 r., *Ibid.*, k. 151, 155v, 158, 170v, 172v.

66 I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 12 lipca 1783 r., *Ibid.*, k. 158. Por. też I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 5 lipca i 16 sierpnia 1783 r., *Ibid.*, k. 155v, 172v.

67 Por. I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 9 maja i 8 czerwca, 28 lipca 1783 r., Mizocze, 25 maja 1783 r., *Ibid.*, k. 139–139v, 144, 148, 165v.

68 I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 21 czerwca 1783 r., BJ, rkps 5971, k. 151v.

69 I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Mizocze, 25 maja 1783 r., Kołodno, 31 maja, 14 czerwca, 19 lipca, 16 sierpnia 1783 r., BJ, rkps 5971, k. 144v–145, 146, 150, 161v, 173. Potwierdza to korespondencja L. M. Świeykowskiego z S. Sz. Potockim z Kijowa, f. 49, op. 2, rkps 2390.

70 Por. np. I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Mizocze, 2 maja 1786 r., Kołodno, 18 maja 1786 r., BJ, rkps 5971, k. 178, 182v.

71 Por. np. P.[etronela] Jeleńska do [G.?] Jeleńskiego, Wilno, 6 października 1775 r., HIAБ, ф. 1636, воп. 1, спп. 120, арк. 112.

nasluchiwała, co się dzieje, a zebrane informacje wykorzystywała, dzieląc się nimi z G. Jeleńskim⁷². Jeździła do Trok i do Wilna w interesach, choć w tym wypadku nie pod nieobecność męża, a właśnie z powodu jego nieruchliwości spowodowanej chorobą. Mąż pozostawał w domu, a ona częściowo przejmowała jego rolę. Tak było w 1764 roku, kiedy odwiedziła Troki i w październiku 1775 roku, kiedy pojechała do Wilna promować swego syna Jana, o czym pisała ze stolicy Litwy do G. Jeleńskiego, a mąż wspierał ją tylko listami do brata⁷³. W 1777 roku udała się do Trok, gdzie spotkała się również z G. Jeleńskim⁷⁴. Przy najmniej jednak, że była zdecydowanie mniej ruchliwa niż opisane wyżej Marianna i Izabela, także jej dwór w Oknistach był rzadziej odwiedzany i z pewnością przez mniej znamienitych gości, co wynikało jednak z tego, że były to peryferia województwa mińskiego. Nie zmienia to faktu, że P. Jeleńska w promowanie publicznych interesów Jeleńskich była zaangażowana, jakkolwiek w tym wypadku nie chodziło o męża, ale o powodzenie synów Jana oraz Konstantego Ludwika Jeleńskich, co odpowiada roli promotorki rodziny w życiu publicznym⁷⁵.

Z kontaktów towarzyskich żon płynęły dla ich mężów oraz rodzin – a w przypadku P. Jeleńskiej zwłaszcza dla jej szwagra G. Jeleńskiego – różne profity. Nie tylko pozostawali „obecni” w życiu prowincji, lecz także zyskiwali cenne informacje, choć, przynajmniej, czasami mieszały się one ze zwykłymi plotkami. W wielu jednak przypadkach tak zdobyta wiedza pozwalała im dostosowywać swe poczynania do zmieniających się okoliczności. A. Chmarzyna np. pisała do A. Chmary o problemach podskarbiego nadwornego Antoniego Tyzenhauza, którego znała osobiście, choć go nie lubiła⁷⁶. Reagowała na nagłe zdarzenia, odpieczętowywała listy męża, tylko w ważnych kwestiach czekała na jego odpowiedź, w innych proponowała, że je sama załatwi⁷⁷. Nieco gorzej pod tym względem wypada żona L. M. Świewkowskiego – a przynajmniej mniej wiemy o jej sukcesach na tym polu – ale i ona była w tej przestrzeni przydatna mężowi. Radziła mu przede wszystkim, by był ostrożny. Taki charakter ostrzeżenia miała wspomniana uwaga o deputatach z 1783 roku oraz jej uwagi o „straszonym” sejmie

72 Por. Dariusz Rolnik, *Województwo mińskie*, p. 180.

73 Por. P.[etronela] Jeleńska do [G.?] Jeleńskiego, Wilno, 6 października 1775 r., HГАБ, ф. 1636, воп. 1, спр. 120, арк. 112; R. Jeleński do [G.] Jeleńskiego, Oknisty, 5 grudnia 1775 r., HГАБ, ф. 1636, воп. 1, спр. 120, арк. 116 аав. Por. też Dariusz Rolnik, *Województwo mińskie*, p. 113.

74 Por. Dariusz Rolnik, *Województwo mińskie*, p. 117.

75 Por. Rafał Jeleński i Katarzyna Jeleńska? do [Gedeona] Jeleńskiego, Oknisty, 2 stycznia 1776 r., HГАБ, ф. 1636, воп. 1, спр. 121, арк. 88; R. Jeleński do G. Jeleńskiego, Czados, 6 listopada 1762 r., HГАБ, ф. 1324, воп. 1, спр. 123, арк. 74–75.

76 M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków, 8 czerwca 1775 r., 21 kwietnia 1776 r., Choroszewicze, 1 września 1776 r., BStW, rkps akc. 1780, k. 64–64v, 70v, 99.

77 Por. np. M. Chmarzyna do A. Chmary, b.d.m., [1774?], [Siemków?], 5 sierpnia 1774 r. [drugi list bm.], [Siemków?] 6 września 1774 r., *Ibid.*, k. 30, 32, 38.

1786 roku, w który radziła mu nie angażować się⁷⁸. Gdy jednak wydawało się, że jakieś decyzje sejmu mogłyby uderzyć w interesy rodzinne Świeykowskich, możliwe, że nakłaniała męża do działania bardzo energicznie. Tak się chyba stało, gdy Michał Lubomirski próbował przenieść kontrakty z Dubna do swojego Łucka. Pocięła się tym, że księżę ma tyle samo przyjaciół, co wrogów i nie uda mu się sprawy przeprowadzić⁷⁹. Niestety, nie mamy śladów takich wyrazistych reakcji w przypadku P. Jeleńskiej, choć tak możemy interpretować „wystąpienia” do G. Jeleńskiego w interesie jej synów⁸⁰.

Na graniczu spraw związanych z zarządzaniem majątkami i sferą publiczną znalazły się procesy prowadzone przez mężów tytułowych białogłówn. Także i tu okazywały się one pomocne swoim małżonkom. P. Jeleńska była przekąźnikiem informacji do G. Jeleńskiego, jemu powierzała sprawy męża Rafała i synów⁸¹. Natomiast przygotowaniem procesów najwięcej zajmowała się M. Chmarzyna. Kontrolowała je i informowała rzetelnie o wszystkim męża. Zajmowała się także ich stroną techniczną, zlecając przygotowanie papierów, ich przesłanie w odpowiednie miejsce, niekiedy sama je szykowała albo też sama na polecenie męża w tych sprawach jeździła do Wilna⁸². Zajmowała się również sprawą dla Chmarów najważniejszą, prowadzoną z Wołodkowiczami starostami hajneńskimi⁸³, zabiegając o to, by zakończyła się w końcu ugodą⁸⁴. Mniej w tę sferę angażowała się I. Świeykowska, ale i jej zdarzało się zajmować procesami podczas dłuższych nieobecności męża. Reagowała w sprawie granicznej przypuszczalnie z Michałem Jerzym Mniszchem marszałkiem wielkim koronnym, który jakoby „niesprawiedliwie rości pretensje do granic, [a] jeszcze winien oddać grunta”⁸⁵. Sprawa nie jest niestety wyjaśniona, wszelako Izabela utrzymywała z „marszałkostwem” bardzo dobre stosunki, o czym męża informowała. Oczywiście w podtekście odnosiło się to do kwestii procesu, lecz również do promowania osoby męża w środowisku bliskim Stanisławowi Augustowi.

Trzeba wspomnieć o roli opisywanych żon jako pocieszycielek po porażkach politycznych ich mężów. Z tej przestrzeni wypadają P. Jeleńska. Jej mąż w czasach stanisławowskich jako kasztelan nowogródzki był mało aktywny i chorowity, więc

78 Por. np. I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 12 lipca 1783 r. oraz Mizocze 2 maja i 12 maja 1786 r., BJ, rkps 5971, k. 158, 178v, 180v.

79 Por. np. I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Mizocze, 2 kwietnia 1791 r., *Ibid.*, k. 194.

80 Por. Dariusz Rolnik, *Województwo mińskie*, p. 180.

81 Por. *Ibid.*

82 Por. np. M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze, 9 stycznia 1773 r., Mińsk, 16 października 1777 r., Raków, 20 października 1777 r., 26 i 29 stycznia 1778 r., b. m., 7 lutego 1778 r., Raków, 5 czerwca 1779 r., 8 lipca 1779 r., 16 lipca 1779 r., 12 grudnia 1779 r., BStW, rkps akc. 1780, k. 7v, 144, 146v, 162, 163, 169, 227, 248, 252, 274–275.

83 M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków, 20 października 1777 r., BStW, rkps akc. 1780, k. 146.

84 M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków?, 17 lutego 1780 r., *Ibid.*, k. 292.

85 I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 26 kwietnia 1783 r., BJ, rkps 5971, k. 134v.

porażek nie ponosił, a przynajmniej nie ma o tym śladu w źródłach. Natomiast M. Chmarzyna wystąpiła w takiej roli w 1776 roku, kiedy to A. Chmara został odsunięty od poselstwa. Wówczas pocieszała męża, że jego zasługi dla ojczyzny zostaną w końcu docenione i że warto być pocziwym, wiernym Stanisławowi Augustowi i ojczyźnie oraz że nie warto się przejmować rozgrywkami politycznymi⁸⁶. Pocieszała też, gdy przegrał proces z Wołodkowiczami, wtedy życzyła mu wsparcia Boga, tak by dopomagał „y dźwigał w niewinności twojej”, innym razem radziła: proszę się „niealertować”⁸⁷. Pocieszała w końcu, gdy jego zasługi nie były doceniane, a inni zyskiwali wyróżnienia⁸⁸. Podobnie postąpiła I. Świeykowska, kiedy w jej mniemaniu, za swą posługę dla ojczyzny mąż nie otrzymał od Stanisława Augusta spodziewanej nagrody⁸⁹. Pocieszała również męża, gdy popełnił błąd i dał się zwieść w Trybunale Koronnym, na którym w 1783 roku marszałkował, sugerując, że dobrze, iż w poczynaniach swych kieruje się duchem sprawiedliwości⁹⁰.

Obok roli pocieszycielek białogłowy odgrywały także rolę troskliwych opiekunek. To widać, gdy instruują mężów, jak mają postępować na drodze ich posługi publicznej. Przede wszystkim mają się oni nie przemęczać, szanować zdrowie i pilnować odpowiedniej diety. Na ten ostatni aspekt I. Świeykowska zwracała uwagę niekiedy trochę złośliwie, pisząc: „w jedzeniu także menażować się, aby rzeczy nie strawnych nie ieść w te nadzieję, że dawniej nie szkodziły”⁹¹, innym razem przestrzegała: pamiętaj, że teraz żołądek słabszy „jak był przed kilku albo kilkunastu laty”, i zalecała, by nie jadał późno wieczery, przy tym diagnozowała, że właśnie z tego „czujesz niestrawności y gorączki miewasz”⁹². Radziła także: „nieużywaj kieliszków dużych, bo to zdrowiu szkodzi, którey straty nienadgrodzi Oyczyzna” i doradzała, jak leczyć dolegliwości jego chorej nogi, sugerowała, by nie drażnił jej i „serwatką” okładał⁹³. Również w późniejszych latach w listach do męża wyrażała troskę o jego zdrowie⁹⁴. W istocie z podobnego poczucia troski o zdrowie – chociaż faktycznie bardziej stanem zdrowia żony martwił się A. Chmara, gdyż to ona była bardziej chorowita⁹⁵ – wynikało zainteresowanie M. Chmarzyny

86 M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze, 1 września 1776 r., BStW, rkps akc. 1780, k. 98–99.

87 M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków, 22 stycznia 1778 r., Hołynka, 30 sierpnia 1778 r., BStW, rkps akc. 1780, k. 160, 211.

88 M. Chmarzyna do A. Chmary, b. d. m. [27–28 maja 1778?], BStW, rkps akc. 1780, k. 206–206v.

89 I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 12 lipca 1783 r., BJ, rkps 5971, k. 157.

90 Por. I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 16 sierpnia 1783 r., *Ibid.*, k. 173.

91 I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 26 kwietnia 1783 r., *Ibid.*, k. 134.

92 I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 14 czerwca, 16 sierpnia 1783 r., *Ibid.*, k. 150, 172.

93 I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Kołodno, 4, 9, 31 maja 1783 r., *Ibid.*, k. 137, 139, 146.

94 Por. np. I. Świeykowska do L. M. Świeykowskiego, Mizocze, 25 marca 1791 r., *Ibid.*, k. 190, 192.

95 Por. *Silva rerum* A. Chmary. Zanotował tu datę, kiedy pierwszy raz puszczano żonie krew – 28 czerwca 1757 r., BJ, rkps 6211, k. 40v–45. Później stale z troską się pytał o zdrowie, por. np. A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa, 10 listopada 1766 r., Biblioteka Narodowa (BN), rkps 9002/2, k. 124; A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa, 19 listopada, 31 grudnia 1788 r., HTAB, ф. 1324, воп. 1, спр. 43, арк. 135, 178.

samopoczuciem męża. Dlatego też starała się nie dostarczać mężowi kłopotów. Bardzo jej zależało, by był zadowolony z jej działań, a wszelkie niepowodzenia, jak możemy przypuszczać, dość łatwo wywoływały u M. Chmarzyny prawie stan załamania. Gdy nie udało jej się załatwić jakiejś sprawy, pisała smutna do męża, wyrzucając sobie, że nie umie kierować jego interesami⁹⁶. To poczucie wynikało z jej przekonania, że nic nie wniosła do związku, co jednak trudno uznać za fakt, bowiem M. Chmarzyna wywodziła się z rodziny Woynów Orańskich, chyba co najmniej równej Chmarom, ale to inna kwestia. Natomiast rola P. Jeleńskiej na tej płaszczyźnie wydaje się nie podlegać dyskusji i chyba była istotniejsza niż w przypadku M. Chmarzyny i I. Świeykowskiej. Wszak mężem opiekowała się na co dzień, chyba od czasu jego nominacji na kasztelana nowogrodzkiego.

Wszystkie trzy panie doradzały mężom ponadto w czysto politycznych kwestiach i sprawach związanych z powodzeniem swoich rodzin. Kogo należy poprzeć, komu nie można ufać, gdzie i jak zadziałać. A. Chmarzyna radziła poprzez A. Tyzenhauza wesprzeć jej brata kanonika w staraniach o plebanię olwicką, zalecała też interesy swego ojca czy przypominała o poparciu Joachima Chmary przy jego awansie na pisarstwo grodzkie mińskie⁹⁷. Sugerowała, gdzie trzeba się pojawiać, ewentualnie kogo promować do funkcji i w jakim zdarzeniu o charakterze publicznym uczestniczyć. Doradzała mężowi, o jakie funkcje się starać, zalecała członkostwo w Radzie Nieustającej, a odrzucała pełnienie funkcji marszałka trybunału WKL, bo to „strata zdrowia y supstancji”⁹⁸. Sama promowała różne osoby do funkcji w zaprzyjaźnionych dworach⁹⁹. Nie inaczej było w przypadku I. Świeykowskiej, która przykładowo przestrzegała męża przed angażowaniem się w 1790 roku w handel z Moskwą, radziła ewentualne transakcje przez pośredników¹⁰⁰. W tej sprawie w 1791 roku Izabela tylko w niewielkim stopniu zmieniła zdanie, gdyż Rosjanie niechętnie wywiązywali się ze swych zobowiązań finansowych, a i można się było narazić na pomówienia, czego chciała uniknąć¹⁰¹.

96 M. Chmarzyna do A. Chmary, b.m., 11 grudnia 1773 r., BStW, rkps akc. 1780, k. 9.

97 M. Chmarzyna do A. Chmary, Hołynka, 6 listopada 1775 r., Raków, 6 listopada 1777 r., 7 lipca 1779 r., b.d.m., [27–28 maja 1778 r.?], BStW, rkps akc. 1780, k. 78, 152, 205, 246. O relacjach z A. Tyzenhauzem, por. A. Chmara do M. Chmarzyny, Grodno, 9 lipca, 27 sierpnia 1778 r., HГАБ, ф. 1324, воп. 1, сп. 43, арк. 103, 109; A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa, 1 października 1781 r., HГАБ, ф. 1324, воп. 1, сп. 101, арк. 62; A. Chmara do M. Chmarzyny, Grodno, 29 sierpnia 1778 r., HГАБ, ф. 1324, воп. 1, сп. 62, арк. 73.

98 M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlec, 2 października 1782 r., BStW, rkps akc. 1780, k. 385. Por. też M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków, 5 stycznia 1775 r., Mińsk, 8 stycznia? 1775 r., Hołynka, 1? października 1780 r., *Ibid.*, k. 48v, 50, 298v; M. Chmarzyna do A. Chmary, b.d.m., HГАБ, ф. 1324, воп. 1, сп. 14, арк. 64; A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa, 12 listopada 1788 r., HГАБ, ф. 1324, воп. 1, сп. 43, арк. 143. Por. też M. Chmarzyna do Dobrodzieja [Sapiehy krajczego litewskiego?], b.d.m., LMAVB, f. 139, b. 4871, l. 30.

99 M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze, [urwane] września 1776 r., BStW, rkps akc. 1780, k. 106.

100 [I.] Świeykowska do NN [zarządcy], Kołodno, 24 września 1791 r., BJ, rkps 5971, k. 202v.

101 Por. I. Świeykowska do NN [zarządcy], Kołodno, 31 lipca 1791 r., *Ibid.*, k. 198v.

Nakazywała – co było w interesie Świejkowskich – pilnować, by nie przeniesiono komory celnej z Nietrebia do Zbaraża, bo wtedy „do reszty trakt utraci Kołodno, gdyby tey komory nie było”¹⁰². Czasami prosiła męża o urząd ziemski dla zaprzyjaźnionej osoby. L. M. Świejkowski miał także pomagać swemu teściowi w różnych sprawach. Normą było, że I. Świejkowska zalecała mężowi interesy konkretnych osób i je rekomendowała, przy tym rzadko opisywała sprawę, za to niekiedy ciekawie argumentowała swoje stanowisko, np. w przypadku Raciborowskich, którzy udawali się do Lublina na trybunał, zauważyła: „są Podolanie, przeto rekomendacji nie potrzebują”¹⁰³. Radziła mężowi, jak ma postępować w trybunale. Kogo z deputatów godnie i w pierwszej kolejności przyjąć i jak w ogóle postępować z deputatami, dla którego starać się o order u króla. Nie podobało jej się przybycie na trybunał sporej liczby szlachty ruskiej, obawiała się, że może przez nią dojść do „przemocy nad sprawiedliwością”¹⁰⁴. W końcu zalecała spokój i radziła: „Nie czynź żadney nagłości w Sądzeniu”¹⁰⁵. Utyskiwała na Stanisława Augusta, gdy ten zwlekał z nadaniem L. M. Świejkowskiemu Orderu Orła Białego, co nawet uznała poniekąd za próbę szantażu, by skłonić jej męża do postępowania zgodnego z widokami niektórych osób związanych z królem¹⁰⁶. Nie widać takiego wpływu P. Jeleńskiej na męża, wydaje się, że o takich sprawach nie musiała do niego pisać, będąc praktycznie ciągle przy nim, natomiast zapewne za jego aprobatą, poniekąd w jego imieniu swe prośby zgłaszała G. Jeleńskiemu. Miało to miejsce szczególnie po śmierci męża, kiedy to na brata spadła godność kasztelana nowogródzkiego. Dotyczyły one jednak odpowiedniej promocji jej synów oraz bliskich jej Kościalkowskich¹⁰⁷.

Opisywane damy starały się również dbać o prestiż rodziny. Przy opisie działań M. Chmarzyny w tej sferze trzeba zwrócić uwagę na jej starania wokół Siemkowa, o czym już wspomniano, ale też i o drobniejsze kwestie. Przypominała mężowi o kamienicy w Wilnie, „bo ona wiele znaczy w mińskim”¹⁰⁸, to miało zapewnić

102 I. Świejkowska do L. M. Świejkowskiego, Kołodno, 31 maja 1783 r., *Ibid.*, k. 146v.

103 I. Świejkowska do L. M. Świejkowskiego, [?], 24 maja 1783 r., *Ibid.*, k. 142. Por. też I. Świejkowska do L. M. Świejkowskiego, Kołodno, 1 lutego 1783 r., Mizocze, 25 maja 1783 r., *Ibid.*, k. 132v, 144; Dariusz Rolnik, O miejscu życia publicznego, p. 187–188.

104 I. Świejkowska do L. M. Świejkowskiego, Kołodno, 26 lipca 1783 r., BJ, rkps 5971, k. 163v. Por. też I. Świejkowska do L. M. Świejkowskiego, Kołodno, 4, 9 i 18 maja 1783 r., *Ibid.*, k. 136v, 138, 140; Dariusz Rolnik, O miejscu życia publicznego, p. 187.

105 I. Świejkowska do L. M. Świejkowskiego, Kołodno, 9 maja 1783 r., BJ, rkps 5971, k. 139.

106 Por. I. Świejkowska do L. M. Świejkowskiego, Kołodno, 9, 18 maja, 5 lipca 1783 r., *Ibid.*, k. 139, 140, 155. Order Orła Białego L. M. Świejkowski otrzymał we wrześniu 1783 r., Dariusz Rolnik, Poglądy i postawa polityczna Leonarda Marcina Świejkowskiego wojewody podolskiego w latach 1790–1793. Między Stanisławem Augustem a opozycją antykrólewską, in: *Faworycy i opozycjoniści. Król a elity polityczne w Rzeczypospolitej XV–XVIII wieku*, red. Mariusz Markiewicz, Ryszard Skowron, Kraków: Zamek Królewski na Wawelu, 2006, p. 499.

107 Por. Dariusz Rolnik, *Województwo mińskie*, p. 180.

108 M. Chmarzyna do męża A. Chmary, Raków?, 17 lutego 1780 r., BStW, rkps akc. 1780, k. 293v.

wygodę i zmniejszyć koszty utrzymania w czasie częstych pobytów Chmarów w tym mieście, lecz, nie ukrywajmy, również zwiększyć powagę rodziny w Mińsku. I. Świekowska koncentrowała się z kolei na tym, by mąż godnie prezentował się, pełniąc obowiązki marszałka Trybunału, instruowała, jak ma przygotować uroczystości reasumpcji trybunału, a potem dumna z jej przebiegu gratulowała mu sukcesu: „Probusie, to szacunek Twojej osoby”, chwaliła: „jak pięknie jedli”, ale też błędy wytykała: „ogień nie tak dawany był, jak mieć chciałeś, [...] opóźniane półmisków z kuchni wydawane”¹⁰⁹. Tu chyba okazała trochę zazdrości o męża, gdy pisała o damach, które zjechały na reasumpcję, a dla których „zabawy może y tany zrobiłeś”. Wyrażała również radość z pięknie odbytej gali św. Stanisława¹¹⁰. Przy tej okazji zauważmy, że faktycznie niekiedy M. Chmarzyna i I. Świekowska trochę zazdrościły publicznego życia swoich mężów, związanego z ważnymi wydarzeniami w skali kraju o charakterze publicznym, jak sejmy czy trybunały. Izabela dopominała się – z pozytywnym skutkiem – o wyjazd do Lublina w czasie, gdy jej mąż stał na czele Trybunału Koronnego w 1783 roku. Zaznaczmy, że jakkolwiek swoją chęć argumentowała tęsknotą za mężem, to jednak czuć jej żal, gdy wspominała o tańcach na gali z okazji św. Stanisława, którą organizował mąż¹¹¹. Natomiast M. Chmarzyna – także tęskniąc za mężem – oczekiwała na zaproszenie od niego do Warszawy, którego się najpewniej doczekała, choć w jej wypadku, z racji pobytów w Siedlcach u hetmanowej A. Ogińskiej i pobytów tam męża oraz faktycznej jego bliskości teoretycznie miała mniej powodów do utyskiwań. Jednak częstotliwość wyjazdów A. Chmary na przestrzeni wielu lat i permanentna wręcz nieobecność na świętach Wielkanocnych i Bożego Narodzenia z pewnością M. Chmarzynę frustrowały, czemu dawała wyraz w listach do męża. Niestety, takich oczekiwań nie mogła mieć P. Jeleńska ze względu na nieruchliwość męża w jego czasach „senatorskich”, natomiast w kwestii prestiżu rodziny, chociażby ze względu na peryferyjność jej Oknist, uznawała w tym względzie, że jest to rola G. Jeleńskiego oraz jej synów. O działaniach jej samej w tym obszarze nie mamy pewnych danych, choć możemy przypuszczać, że z wagi tego czynnika zdawała sobie sprawę.

Przedstawione trzy żony senatorów Rzeczypospolitej choć się przypuszczalnie nie znały, a na pewno nie wymieniały doświadczeniami, może co najwyżej wiedziały o swoim istnieniu, pod pewnymi względami są bardzo podobne. Może trochę odbiega od nich P. Jeleńska, ale to wniosek płynący z prostej konstatacji, że mniej o niej wiemy i pewne role mniej są u niej widoczne. Nie wyklucza to

109 I. Świekowska do L. M. Świekowskiego, Kołodno, 9 maja 1783, Mizocze, 25 maja 1783 r., BJ, rkps 5971, k. 138, 144–145v.

110 I. Świekowska do L. M. Świekowskiego, Kołodno, 4 i 9 maja 1783, *Ibid.*, k. 136v, 138v.

111 Por. I. Świekowska do L. M. Świekowskiego, Kołodno, 1 lutego, 9, 31 maja, 8, 14 czerwca, 12, 26, 28 lipca i 16 sierpnia 1783, Mizocze, 25 maja 1783 r., *Ibid.*, k. 132v, 138v, 145, 146v–147, 149v, 150v, 157, 163v, 172, 173, 165.

jednak – co sugerują płaszczyzny, gdzie zachowanie trzech opisywanych białogłów było bardzo podobne – że poważnie podchodziły do swych zadań narzucanych im przez fakt, że były żonami senatorów, którzy potencjalnie aspirowali do odgrywania pierwszorzędných ról w państwie polsko-litewskim, a zarazem byli pierwszymi senatorami w swych rodzinach, czyli dopiero wchodzącymi do najwyższych elit Rzeczypospolitej. Podobnie traktowały one swój obowiązek, ale nie tyle ten powzięty wobec mężów, ile wobec rodziny.

Wydawać by się mogło, że żony senatorów Rzeczypospolitej powinny jedynie reprezentować rodzinę na balach i uroczystościach publicznych, nie zaś w tzw. szeroko pojętym życiu politycznym i ekonomicznym Rzeczypospolitej, a przynajmniej ich małych ojczyzn. Rzeczywistość ukazana w tekście pokazuje, że życie żon senatorów było znacznie trudniejsze, a pełnione obowiązki wymagały sporych nakładów sił, a także dużej wiedzy o ówczesnej polityce i ekonomice. Z pewnością wykazały się tymi przymiotami A. Chmarzyna i I. Świekowska, a przypuszczać możemy, że również P. Jeleńska. Nie zaniechały one w żadnym momencie działań na rzecz powodzenia rodzin swych mężów, i zauważmy, że stało się to bez widocznego związku z posiadanym potomstwem. Chmarowie dzieci się nie doczekali, natomiast zarówno Izabela, jak i Petronela były drugimi żonami swych mężów, którzy mieli dzieci z wcześniejszych związków. Pomimo tego okazywały one chęć, a nawet inicjatywę w dążeniach do pomnożenia profitów ekonomicznych dla swojego „dworu-rodziny”. Przy tym wykazywały się talentami do łagodzenia zatargów pojawiających się w majątkach, a także wrażliwością na potrzeby włościan, co wpływało korzystnie na spokojny rozwój i bogacenie posiadłości mężów. O ile zajęcia związane z funkcjonowaniem majątków możemy uznać za normę, o tyle trochę zaskakuje ich duży wpływ na poczynania mężów w sferze politycznej, wszystkie przedsięwzięte w dobrze pojętym interesie rodziny. Dodajmy, że nie zapominały one o potrzebach rodzin, z których się wywodziły. Przy tym widać ich dobre rozeznanie w świecie polityki, gdyż wiedziały, gdzie być, z kim się spotykać, czego w trakcie spotkań towarzyskich słuchać i co zapamiętywać. Orientowały się także co najmniej poprawnie w mechanizmach funkcjonowania państwa, wiedziały, od czego może zależeć awans czy kolejne wyróżnienie dla ich mężów, doradzały, jak mają się oni w konkretnych sytuacjach zachowywać. Wydaje się, że pojęcie o tych wszystkich kwestiach musiały mieć zakodowane wcześniej, przed zamążpójściem, późniejsze ich związki tylko otworzyły przed nimi pole do działania, mężowie może tylko doprecyzowywali cele. Wydaje się więc, że były przygotowane do swych ról i chętne do ich wykonywania. Trudno orzec jednoznacznie, czy dawało to im satysfakcję, ale możemy przypuszczać, że tak, bowiem stawały się równorzędnymi partnerkami mężów. Widać, że umiały w niektórych sytuacjach wpływać na małżonków, choć o ich skuteczności trudno wyrokować, bowiem źródła na ten temat milczą. Były również ich wiernymi sojuszniczkami,

pomagały w trudnych momentach porażek, pocieszały i dodawały energii. Kolejna uwaga odnosi się do ich poświęcenia dla mężów czy szerszej rodziny. Czasami można odnieść wrażenie, że były w stanie bardzo wiele poświęcić dla powodzenia rodziny, to dla nich był cel wyższego rzędu, nie zapisany w żadnej intercyzie, ale podejmowany w momencie wyjścia za mąż. Trudno jednoznacznie orzec, z czego to wynikało, z wychowania czy z pragnienia wejścia do najwyższej elity. Można by ich zaangażowanie tłumaczyć dbałością o przyszłość potomstwa, ale przecież M. Chmarzyna dzieci nie miała. W tym przypadku może fascynacja mężem zastępowała ten brak, w jej związku uczucie jest bardziej widoczne także na kartach listów do męża. Niestety tych wątpliwości nie rozstrzygniemy.

Reasumując, życie żon nowych senatorów, pierwszych w rodzie, było tak samo trudne, jak ich mężów, a w pewnych okolicznościach mimo wszystko smutniejsze, jakby pozbawione bezpośredniej radości z udanych politycznych i ekonomicznych przedsięwzięć mężów. Natomiast nie ulega wątpliwości, że białogłowy te w dążeniach do utrzymania statusu rodziny senatorskiej przykładały się, a często i poświęcały, sukcesy mężów traktując, przynajmniej po części, jak swoje. Wydaje się, że to ostatnie oraz świadome zaangażowanie w życie męża i uznanie jego celów za swoje to chyba najważniejsze cechy żon senatorów pierwszych w swych rodzinach w czasach stanisławowskich.

Źródła drukowane i literatura

- Jelski Aleksander, *Zarys obyczajów szlachty*, t. 2, Kraków: Nakładem i czcienkami Drukarni Związkowej, 1898.
- Blinda Angelika, Działalność polityczna Anny z Sapiehów Jabłonowskiej w czasie konfederacji barskiej w świetle jej listów do Teofili z Jabłonowskich Sapieżyny z lat 1768–1772, in: *Wiek Stare i Nowe*, 2017, t. 17.
- Dzwonkowski Włodzimierz, Wasylewski Stanisław, *Grabowska Elżbieta*, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. VIII, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1959–1960, p. 475–476.
- Kobieta i mężczyzna, jedna przestrzeń – dwa światy*, red. Bożena Popiołek, Agnieszka Chłosta-Sikorska, Marcin Gadocha, Kraków–Warszawa: Instytut Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej, 2015.
- Kobiety i władza w czasach dawnych*, red. Bożena Czwojdrak, Agata A. Kluczek, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2015.
- Konopczyński Władysław, Branicka Izabela, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 2, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1936.
- Konopczyński Władysław, *Kiedy nami rządziły kobiety*, Londyn: Veritas, 1960.
- Michalski Jerzy, Gdyby nami rządziły kobiety. (Poglądy Amalii Mniszchowej na reformę Rzeczypospolitej), in: Michalski Jerzy, *Studia historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. 2, Warszawa: Wydawnictwo Stentor, 2007.
- Mościcki Henryk, Chmara Adam, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. III, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, t. 3, Kraków 1937.
- Popiołek Bożena, *Kobiety świat w czasach Augusta II. Studia nad mentalnością kobiet z kręgów szlacheckich*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2003.

- Popiołek Bożena, *Dobrodziejki i klienci. Specyfika patronatu kobiecego i relacji klientalnych w czasach saskich*, Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2020.
- Rabowicz Edward, Jeleński Rafał, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XI, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1964–1965.
- Rolnik Dariusz, *Adam Chmara (1720–1805) – ostatni wojewoda miński w świecie w świecie polityki czasów stanisławowskich*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2022.
- Rolnik Dariusz, *Archiwum Jeleńskich z NGAB w Mińsku (XVI–XX wiek) – jego dzieje i inwentarz*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2018.
- Rolnik Dariusz, *Leonarda Marcina Świejkowskiego (1721–1793) ostatniego wojewody podolskiego życie codzienne i publiczne oraz jego myśli o Rzeczypospolitej*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2016.
- Rolnik Dariusz, *O miejscu życia publicznego w przestrzeni prywatnej obywateli czasów stanisławowskich (na przykładzie listów Izabeli Świejkowskiej do męża Leonarda)*, in: *Publiczne, prywatne, intymne w kulturze XVIII wieku*, red. Teresa Kostkiewiczowa, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2014.
- Rolnik Dariusz, *Poglądy i postawa polityczna Leonarda Marcina Świejkowskiego wojewody podolskiego w latach 1790–1793. Między Stanisławem Augustem a opozycją antykrólewską*, in: *Faworyci i opozycjoniści. Król a elity polityczne w Rzeczypospolitej XV–XVIII wieku*, red. Mariusz Markiewicz, Ryszard Skowron, Kraków: Zamek Królewski na Wawelu, 2006.
- Rolnik Dariusz, *Województwo mińskie i Jeleńscy w życiu publicznym Rzeczypospolitej w latach 1764–1795 w świetle ich korespondencji*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2018.
- Rolnik Dariusz, „W życiu Jedyny najukochańszy mężulku”. O żonach parlamentarzystów czasów stanisławowskich i ich rolach – Maria z Orańskich Chmarowa ostatnia wojewodzina mińska, in: *Najjaśniejsza Rzeczypospolita. Studia ofiarowane Profesorowi Andrzejowi Stroynowskiemu*, red. Małgorzata Durbas, Częstochowa: Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie, 2019.
- Rudzki Edward, *Polskie królowe*, t. 1–2, Warszawa: Wydawnictwo Nowum, 1987.
- Skowronek Jerzy, Sapieżyna Teofila, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXV, Warszawa–Kraków: Instytut Historyczny, 1994.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, wyd. Filip Sulimierski, t. X, Warszawa: nakładem Władysława Walewskiego, 1889.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, wyd. Filip Sulimierski, t. XIV, Warszawa: nakładem Władysława Walewskiego, 1895.

DARIUSZ ROLNIK – doktor habilitowany, profesor, zastępca dyrektora Instytutu Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Zajmuje się dziejami Rzeczypospolitej czasów panowania Stanisława Augusta (1764–1795), prowadzi badania nad postawami szlachty, jej stosunkiem do króla i instytucji państwa.

E-mail: dariusz.rolnik@us.edu.pl

ORCID: 0000-0002-7649-3142

NAUJAI PASKIRTŲ SENATORIŲ IŠ RYTINIŲ RESPUBLIKOS VAIVADIJŲ ŽMONŲ KASDIENYBĖ STANISLOVO AUGUSTO LAIKAIS: TRYS MAŽAI ŽINOMOS MOTERYS

DARIUSZ ROLNIK

Silezijos Katovicų universitetas

Straipsnyje analizuojama trijų moterų – senatorių žmonių – kasdienybė Stanislovo Augusto valdymo laikotarpiu. Tai Naugarduko kašteliono Rapolo Jelenskiego (*Rafał Jeleński*) žmona Petronėlė Koscialkovskytė-Jelenskienė (*Petronela z Kościalkowskich Jeleńska*), Minsko vaivados Adomo Chmaros (*Adam Chmara*) žmona Marijona Vainaitė-Oranskytė-Chmarienė (*Marianna z Woynów-Orąńskich Chmarowa*) ir Podolės vaivados Leonardo Martyno (*Leonard Marcin Świeykowski*) sutuoktinė Izabelė Dunin-Karvickytė-Šveikauskienė (*Izabela z Dunin-Karwickich Świeykowska*). Visas šias moteris siejo tai, kad jų vyrai valdant Stanislovui Augustui padarė karjerą, iš pavietų pareigūnų lygmens pakildami iki Abiejų Tautų Respublikos senatorių rango. Tai buvo nauji aukštieji valstybės pareigūnai, atstovavę Abiejų Tautų Respublikos rytinių vaivadijų bajorijos interesams.

Remiantis naujai į istorinę apyvertą įvedamais archyviniais šaltiniais, daugiausia vyrams rašytais laiškais, parodoma, kad senatoriais tapusių vyrų žmonių kasdienis gyvenimas buvo toks pat sunkus ir sudėtingas, kaip ir jų sutuoktinių, o kai kuriais aspektais – netgi liūdnesnis, nes negalėjo (kaip kad jų vyrai) didžiuotis pasiektomis pergalėmis politinėje ar ekonominėje srityse. Sąmoningas angažavimasis dalyvauti vyro gyvenime, jo tikslus laikyti savo asmeniniais tikslais ir jį palaikyti visur ir visada – tai bene ryškiausias bendras visų trijų senatorienų, pirmųjų iš savo giminių atstovų pasiekusių tokį statusą, bruožas analizuojamu laikotarpiu.

Šaltinių analizė leidžia teigti, kad visų šių moterų veikla neapsiribojo vien šeima, giminėmis ar namais. Jos visos buvo savo vyrų politinės veiklos rėmėjos, o kartu – ekonominės giminės galios kūrėjos. Aktyvi sutuoktinių veikla ūkio administravimo srityje sudarė galimybes jų vyrams skirti daugiau laiko politinei veiklai. Sėkmė įgyvendinant tam tikrus ekonominius sprendimus priklausė nuo šių moterų pasišventimo, aktyvumo ir jų angažuotumo. Minsko ir Podolės vaivadienės bei Naugarduko kaštelionienė pasižymėjo tokiais pačiais asmenybės bruožais: energija, atkaklumu, aktyvumu ir dideliu savarankiškumu – gebėjimu savarankiškai rūpintis šeimos bei giminės interesais tuo metu, kada sutuoktiniai rūpinosi visos valstybės reikalais.

Trys moterų veiklos pavyzdžiai nesuteikia pagrindo kalbėti apie tipinį XVIII a. antrosios pusės naujojo senatoriaus žmonos paveikslą, tačiau leidžia giliau pažinti tos epochos moters ekonominę veiklą bei angažuotumą įsitraukti į politinį gyvenimą. Turimi šaltiniai daug mažiau duomenų suteikia apie privatų gyvenimą,

tačiau analizuojamų šeimų atveju išryškėjo vienas bendras dalykas – darna šeimoje. Aptariamose šeimose nebuvo didesnių konfliktų arba jie nebuvo fiksuoti išlikusioje šeimų archyvų medžiagoje. Chmaras, Jelenskis ir Šveikauskus galime laikyti darniomis, vienas kitą gerbiančių ir palaikančių sutuoktinių poromis.

Reikšminiai žodžiai: moterys, kasdienybė, senatoriai, senatorių sutuoktinės, moterų emancipacija.